

DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1\(59\).90-97](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).90-97)
УДК 338.12

Нагара М.Б.

СУТНІСТЬ ТА ФАКТОРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасний стан економіки характеризується високим ступенем нестабільності та мінливості, у зв'язку з чим виникає необхідність розвитку екологічної стійкості підприємств, що є синтезом соціально-економічних та екологічних аспектів бізнес-процесів. Удосконалено поняття «екологічна стійкість підприємства». Встановлено, що екологічна стійкість підприємства це еквівалентність обміну між природними, людськими та виробничими ресурсами. Систематизовано фактори, що здійснюють домінуючий вплив на сталий екологічний розвиток суб'єктів господарювання. Детерміновано основні проблеми у сфері управління соціально-еколого-економічними системами. Охарактеризовано екологічні умови стійкого функціонування підприємства. Обґрунтовано напрями розвитку екологізації підприємств.

Ключові слова: екологічна стійкість, екологізація, сталий розвиток, фактор, індикатор, ресурсозбереження, превентивне управління.

Постановка проблеми. Сучасні умови, закономірності та перспективи функціонування економічних систем, створюють нові виклики та структурні зрушення, адекватна відповідь на які потребує теоретичного і методологічного переосмислення уже відомих і апробованих наукових концепцій, пошуку практичного, інноваційного інструментарію модернізації. Зростання запитів щодо освоєння та впровадження на підприємствах екологічних засад розвитку бізнес-процесів провокують нові диспропорції й виклики, що, в умовах зміни пріоритетів економічного зростання, мають бути реалізовані через актуалізацію й оновлення технологій, забезпечення ефективності екосистеми підприємства, впровадження інноваційних підходів раціоналізації діяльності, проведення дієвих заходів ресурсозбереження та охорони навколишнього середовища.

Ключовими детермінантами модернізації підприємств стають сучасні інтелектуальні, інформаційно-комунікаційні та екологічні технології, що передбачають екологізацію виробництва, цифровізацію бізнес-процесів, підвищення енергоощадності та енергоефективності підприємств.

Пошук сучасних наукових рішень, формування теоретичних і практичних засад екологічної стійкості підприємств, що відповідають імперативам сталого розвитку, підтверджує актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питань, пов'язаних з екологічною стійкістю економічних систем різних рівнів та їх конвергенцією займалися зарубіжні та вітчизняні науковці. Зокрема, у дослідженнях Є. Алікіної, Т. Ліпіхіної, О. Косолапова розкрито взаємозв'язок виробничої діяльності та екологічної безпеки. У працях В. Туміна, О. Махаліної, С. Чміля акцентовано увагу на підвищенні енерго- та ресурсоефективності підприємств. Наукові здобутки Л. Дуайєна С. Гурге, А. Сіссе присвячено обґрунтуванню екологічної стійкості як домінуючої складової концепції сталого розвитку. Наслідки екологізації діяльності та її вплив на результати діяльності підприємства окреслено у дослідженнях Дж. Каллікотта, К. Хокертса, К. Мамфорда.

Незважаючи на високий науковий рівень та глибину теоретико-методологічних досліджень окремих напрямів, питання сутності екологічної стійкості підприємств та детермінація основних факторів впливу залишаються не вирішеними.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є удосконалення інтерпретації поняття «екологічна стійкість підприємства»; систематизація факторів, що здійснюють домінуючий вплив на сталий екологічний розвиток суб'єктів господарювання; обґрунтування напрямів розвитку екологізації підприємств.

Опис основного матеріалу дослідження.

Концепції, що асоціюються з проблематикою сталого розвитку (сталого розвитку підприємства, корпоративної стійкості, зеленої економіки, інклюзивного економічного зростання), набувають останнім часом все більшого визнання. Щодо методологічних основ

© **Нагара М.Б.**, к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль. Тел. 098 127 70 47, e-mail: nahara.marina@gmail.com

побудови стратегії розвитку безпосередньо, то в сучасних наукових підходах можна виокремити три основні стратегії розвитку суспільних систем: стратегія консервації природного середовища й ресурсів, стратегія зростання виробництва та стратегія сталого розвитку [1, с. 51]. Недоліки першого і другого типів стратегії розвитку, одночасність вимог гуманізації економічного розвитку і посилення його екологічних акцентів зумовили появу та світове поширення парадигми сталого розвитку. Ця парадигма набула офіційного статусу в рамках ООН як «стратегія світового розвитку». Сам термін «сталий розвиток», на думку Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку, може означати розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. [2].

У Декларації з охорони навколишнього середовища та розвитку, яку було прийнято на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, державам запропоновано економічне зростання трансформувати в сталий розвиток шляхом введення в механізм зростання екологічної компоненти, що його обмежує [1, с. 52]. В умовах глобальної взаємозалежності досягнення сталого розвитку та екологічної стійкості за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів, впровадження прогресивних та екологічно чистих (безвідходних) технологій, науково обґрунтованого природокористування, вторинного використання відходів виробництва та споживання стають актуальним завданням підприємств як екологічно свідомих суб'єктів економічної діяльності.

Актуальні проблеми пов'язані з раціональним використанням і відновленням природних ресурсів спонукали до ґрунтового перегляду стратегії розвитку людської цивілізації, переходу до нового порядку взаємодії між природою та суспільством, екологією та економікою, зміни акцентів з кількісних показників на якісні, формування системної інтернаціоналізації різних сфер діяльності. Екологічна цілісність планети та зростаюча соціально-економічна взаємозалежність країн світового співтовариства унеможливають досягнення сталого розвитку в окремо взятих країнах або регіонах. Дана проблема планетарного характеру передбачає вирішення лише в умовах суспільної консолідації й тісної цілеспрямованої міжнародної співпраці.

Перехід до екологічно сталого розвитку для вітчизняних підприємств передбачає формування

збалансованої системи, що поєднує економічну ефективність, соціальну справедливість й екологічну безпеку. Досягнення екологічно сталого розвитку є пріоритетним завданням сучасних підприємств, метою діяльності яких є динамічне високотехнологічне зростання та модернізація бізнес-процесів.

Принциповими рисами нової економіки на засадах екологічної стійкості є: екологізація бізнес-процесів, соціальна орієнтованість, максимізація структурного та територіального охоплення, підвищення цінності природних ресурсів, трансформація ролі людських ресурсів, зниження соціально-економічних й екологічних ризиків, інноваційність, енергоефективність, ощадливі моделі споживання та виробництва.

Концепція екологічної стійкості була запропонована Дж. Каллікоттом і К. Мамфордом у 1997 р. як концепція екологічно узгодженого соціально-економічного зростання, що об'єднує екосистемні послуги та потреби людини [3, с. 34].

Екологічна стійкість, на думку О. Косолапова, М. Ігнат'євої, – це стан природної системи, при якому забезпечується її збалансований розвиток, зберігається цілісність складових протягом тривалого періоду часу за рахунок мінімізації негативних впливів, реалізації механізму адаптації та повернення системи у початковий стан після його модифікації під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [4, с. 110].

В. Тумін О. Махаліна, С. Чміль вважають, що екологічна стійкість підприємства – це здатність раціонально використовувати природні ресурси, застосовувати ресурсозберігаючі та енергозберігаючі технології, знижувати негативний вплив на навколишнє середовище, скорочувати кількість відходів шляхом підвищення рівня їх переробки, пошуку способів їх перетворення на побічні продукти та освоєння безвідходних технологій [5, с. 83].

З погляду Т. Лепіхіної, Є. Алікіної, В. Лепіхіної, екологічна стійкість є відображенням взаємозв'язку економіки підприємства з екологічною безпекою, а також мінімізації шкідливого впливу виробничо-господарської діяльності підприємства на навколишнє середовище [6, с. 88].

О. Єфімова стверджує, що екологічна стійкість підприємства – це скоординовані дії щодо захисту та відновлення навколишнього середовища, зниження шкідливих навантажень на довкілля, охорона природних ресурсів та атмосфери, а та-кож раціональне управління відходами [7, с. 40].

Узагальнення змісту наукових праць з проблем екологічної стійкості підприємств дають змогу стверджувати, що концепція екологічної стійкості є поліморфним поняттям, що об'єднує стійкість, баланс та взаємозв'язок з метою задоволення суспільних потреб, при цьому забезпечуючи регенерацію екосистеми та зберігаючи біологічне різноманіття. На наш погляд, екологічну стійкість підприємства можна трактувати як еквівалентність обміну між природними, людськими та виробничими ресурсами, що ґрунтується на ефективному прийнятті організаційно-технічних та управлінських рішень, розробці альтернативних джерел енергії з метою превентивного управління в сфері охорони навколишнього середовища.

Йдеться про ефективне управління охороною навколишнього середовища підприємств; запровадження екологічно чистих (безвідходних) технологій та вторинної переробки відходів; здійснення технічної модернізації діючих виробництв; створення умов підвищення матеріальної зацікавленості персоналу; екологічну освіту працівників; підтримку різноманітних заходів з охорони навколишнього середовища; використання відновлюваних джерел енергії та вторинних ресурсів; розробку та застосування нових методів контролю та аудиту екологічної стійкості підприємств.

Багатоаспектність і складність сутності екологічної стійкості підприємства потребує визначення основних проблем у сфері екологізації економіки, якими є:

- недосконалість структури управління й обґрунтованого розмежування повноважень у галузі природокористування та охорони навколишнього середовища (у тому числі на територіях, що мають особливий режим охорони);

- відсутність збалансованої стратегії щодо управління соціально-еколого-економічними системами;

- недосконалість системи обліку та економічної оцінки природних ресурсів;

- недоліки законодавства в галузі оцінки забруднення повітря та його впливу на навколишнє середовище, що регламентує впровадження екологічного аудиту на підприємствах;

- низький відсоток цілеспрямованих наукових досліджень та проектних розробок з метою реалізації різних напрямів екологізації;

- недосконале інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління природокористуванням;

- низький рівень міжнародного співробітництва в сфері охорони та використання природних ресурсів.

Таким чином, екологічна стійкість підприємств передбачає здатність суб'єкта господарювання продукувати визначені параметри якості продукції (послуг), імплементувати інновації в бізнес-процеси, виявляти диспропорції в межах соціально-економічної системи.

Модель екологічної стійкості підприємства передбачає реалізацію трьох цілей: забезпечення соціальної справедливості, економічної ефективності та екологічного імперативу, наслідком чого є системно-синергетичний ефект розвитку екологічно відповідального підприємництва. Екологічні умови стійкого функціонування підприємства представлені на рис. 1.

Отже, як свідчить рис.1 екологічні умови стійкого функціонування підприємства впливають на соціально-еколого-економічну ефективність, мобілізацію «зелених» інвестицій в екологічну стійку інфраструктуру, розвиток відновлюваних джерел енергії, проведення модернізації бізнес-процесів.

Пріоритетними напрямками розвитку екологічної стійкості підприємств є:

- встановлення меж відповідальності за економічні результати діяльності підприємства, при цьому біосфера сприймається не тільки як постачальник ресурсів, а як фундамент життєдіяльності, збереження якого має бути домінуючою метою підприємства;

- інфраструктурне та інституційне забезпечення як база екологічно орієнтованої підприємницької діяльності;

- екоінноваційність проектів і програм, що розробляються та реалізуються, залежно від пріоритетів розвитку, ресурсного забезпечення та екологічної ситуації;

- розвиток механізму платного природокористування та спрямування отриманих коштів на відновлення природного середовища;

- забезпечення компенсації екологічних збитків навколишньому середовищу на основі науково обґрунтованих методик;

- встановлення фінансових гарантій, включаючи екологічне страхування та аудит;

- запровадження відповідальності виробника за виготовлений продукт на всіх стадіях життєвого циклу: від постачання складових і виробництва до утилізації;

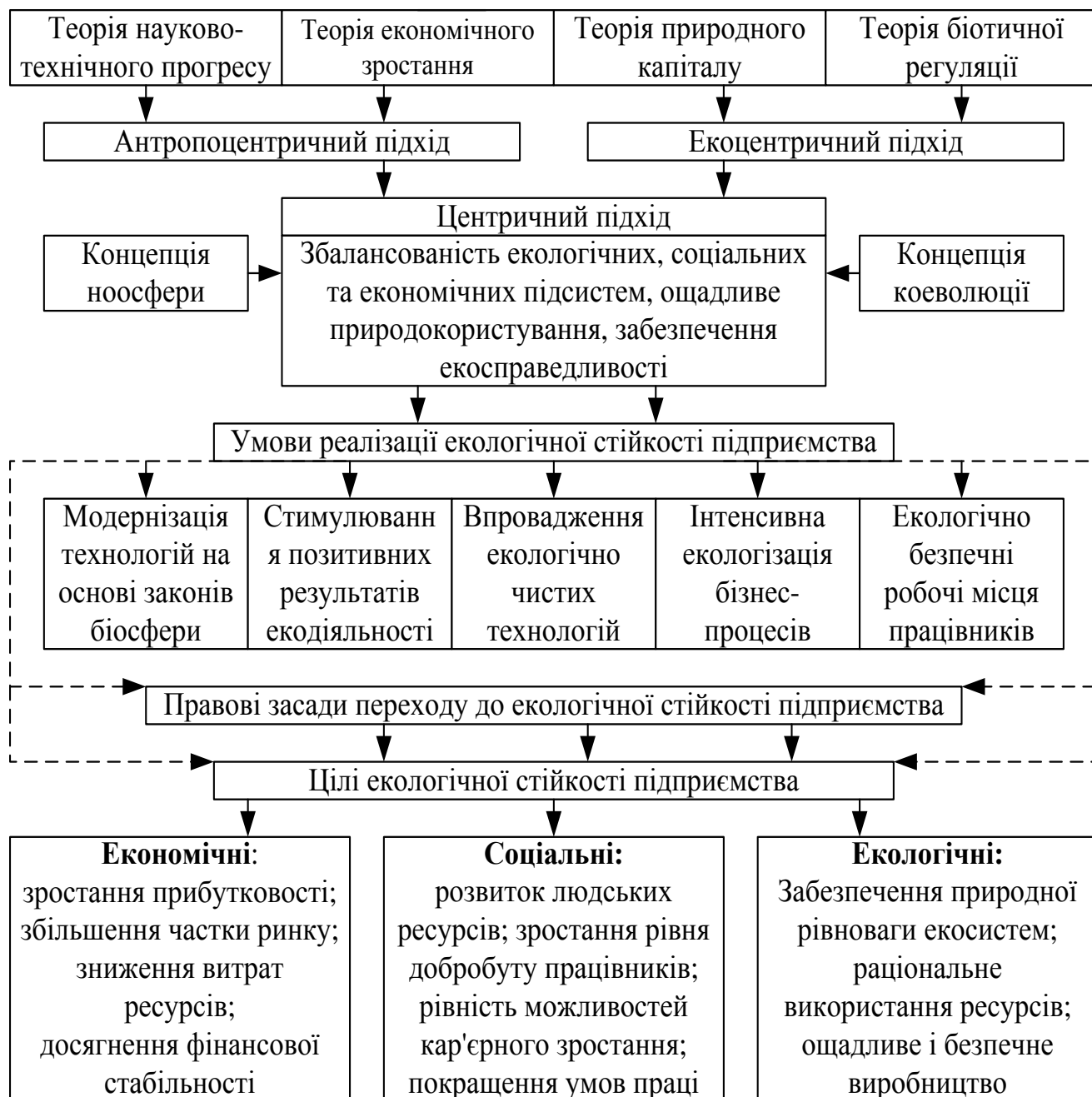

Рис. 1. Екологічні умови стійкого функціонування підприємства

Джерело: побудовано автором

- мотивація та підтримка ініціатив працівників в сфері ресурсозбереження та ощадливого виробництва;
- матеріальне стимулювання впровадження природоохоронних інновацій;
- формування колективу екологічно свідомих і відповідальних працівників.

Аналіз зворотного впливу фінансової стійкості підприємства на вдосконалення екологічних умов функціонування підприємства та зростання показників екологічної активності

показує, чи підприємство враховує екологічні питання в процесі прийняття управлінських рішень. Це проявляється у трьох аспектах. По-перше, висока екологічна стійкість потребує додаткових витрат, а отже, й додаткового фінансування від зовнішніх інвесторів та кредиторів. По-друге, чим вищий рівень екологічної стійкості підприємства, тим більше шансів залучати інвестиції та отримувати кредити. Таке підприємство матиме високу інвестиційну привабливість для інвесторів і

прийнятний рівень ризику для власників бізнесу. По-третє, аналіз впливу екологічних умов та показників екологічної стійкості на економічну ефективність діяльності підприємства важливий для підтримки стабільності екосистеми, впровадження енергоефективних заходів, розвитку відновлювальних джерел енергії та впровадження екологічно безпечних технологій.

Детальне вивчення цих питань є інструментом превентивного контролю з боку зовнішніх інвесторів та кредиторів перед укладання договорів з підприємством, а також в процесі страхування екологічних ризиків та відповідальності внаслідок можливих техногенних аварій чи катастроф із екологічними наслідками. Екологічні та економічні збитки від форс-мажорних обставин можуть значно перевищувати рівень фінансової стійкості підприємства та привести до втрати фінансової спроможності або банкрутства.

Різноманітний рух факторів виробництва з випереджаючою динамікою міжнародного обміну товарів і послуг спонукають до формування відповідних індикаторів та кількісних показників екологічної стійкості підприємств, що дасть змогу оцінити відтворювальні процеси та провести ретроспективний аналіз.

Методологія визначення екологічної стійкості підприємств перебуває у стадії становлення, оскільки оцінка стійкості є багатокомпонентною і потребує інтеграції. Індикатори екологічної стійкості є своєрідним «барометром» соціально-еколого-економічного стану та тенденцій розвитку підприємства, тому розробка показників стійкості є інтегративною процедурою, яка потребує великої кількості інформації.

Показники екологічної стійкості підприємства мають враховувати критерії, що є частиною парадигми сталого розвитку, та передбачати вирішення таких завдань [8, с. 166]:

- виявлення цілей соціально-економічної стратегії підприємства, виражених у кількісних показниках;
- розробка енергетичних, екологічних, інноваційних стратегій розвитку підприємства;
- превентивне управління та прогнозування ефекту від запланованих заходів;
- зменшення енергоємності виробництва, токсичних відходів та зношення основних фондів;
- проведення порівняльної оцінки екологічного стану підприємства та конкурентів з метою залучення інвестицій, програм, грантів.

- інформування персоналу та проведення PR-заходів щодо екологічної відповідальності підприємства.

З метою формування екологічної стійкості підприємств необхідно здійснювати комплексний аналіз факторів, що впливають на підприємство, оцінювати їхню взаємодію, яка відображає причинно-наслідкові відносини, пов'язані з наслідками трансформаційних перетворень.

Феномен сталого розвитку передбачає наявність різноманітних факторів, що впливають на екологічну стійкість підприємств [9, с. 205]. В зв'язку з цим вважаємо, що фактори впливу доцільно згрупувати у чотири категорії: фактори макросередовища (зовнішні фактори віддаленого оточення); фактори мезосредини (зовнішні фактори близького оточення); фактори мікросередовища (фактори на рівні підприємства); фактори наносередовища (внутрішні фактори на рівні працівника). Взаємозв'язок та взаємообумовленість факторів, які впливають на екологічну стійкість підприємств представлено на рис. 2.

До факторів макросередовища входять процеси та явища, що відбуваються у глобальній економіці та економіці держави, у світовій та державній політиці, соціальному та культурному житті суспільства, демографії та екології. Вагомий вплив на підприємство здійснює інформаційне середовище та науково-технічний прогрес, які є всеосяжними. Фактори макросередовища не мають безпосереднього впливу на підприємство, але викликають відповідну зворотну реакцію з боку підприємства.

Фактори мезосередовища – це сукупність активних суб'єктів, потенціалів і чинників, які перебувають у взаємозв'язку з підприємством, що дозволяє здійснювати превентивне управління. Врахування факторів мезосередовища дає можливість спрогнозувати потенційні дії конкурентів, партнерів, постачальників та споживачів.

Фактори мікросередовища відображають потенціал підприємства, його виробничі, маркетингові, фінансові, інтелектуальні можливості. Це сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють систему функціонування підприємства: його засновники, менеджери, персонал, організаційна структура, ціннісні орієнтації, норми та правила трудової поведінки, традиції, ідеї, концепції, управлінські рішення, корпоративна культура.

Рис. 2. Основні фактори впливу на рівень екологічної стійкості підприємства

Джерело: побудовано автором

Фактори наносередовища демонструють взаємовплив людини та основних показників діяльності підприємства, у тому числі його сталого розвитку. Включають такі складові: рівень заробітної плати та матеріального стимулювання (економічні фактори), рівень кваліфікації та компетенції працівника, можливість професійного розвитку, рівень трудового потенціалу (організаційні фактори), рівень індивідуальної культури працівника, рівень соціальної захищеності працівника, адаптаційні можливості працівника (соціальні

фактори), ефективність трудової діяльності працівника, інформаційне забезпечення робочого місця (виробничі фактори).

Синтез факторів екологічної стійкості підприємства детермінує стабільний екологічний стан системи відповідно до встановлених параметрів, що характеризують збалансованість соціально-економічних показників роботи підприємства, виконання договірних зобов'язань, здатність

підвищувати ефективність діяльності та реалізовувати поставлені завдання з урахуванням змін зовнішніх умов функціонування. Адаптивна реакція на вплив різних факторів дозволяє підприємству мінімізувати зовнішні загрози і внутрішні проблеми, здійснювати свою діяльність стабільно, підвищувати рівень конкурентоспроможності, імплементувати інноваційні підходи до управління.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновок, що екологічна стійкість підприємства є комплексним процесом змін, що відображає здатність господарюючої системи забезпечувати динамічне зростання зі збереженням рівноваги й збалансованості соціальної, економічної та екологічної компонент. Екологічна стійкість підприємства це не лише об'єктивна необхідність сучасності, але й вигідна інвестиція у створення нових робочих місць без деградації

навколишнього середовища. Сьогодні екологічне підприємництво стає домінуючим фактором конкурентоспроможності, а виробництво екологічної продукції і рециркуляція відходів – перспективними видами підприємницької діяльності. Високий рівень екологічної стійкості підприємств є передумовою екологічної ефективності розвитку та функціонування економіки, соціальної й екологічної стабільності суспільства.

В теоретико-методологічному плані дослідження мають розвиватися в напрямі поглиблення концептуальних засад екологічної стійкості суб'єктів господарювання. В практичному плані подальші дослідження мають бути спрямовані на конкретизацію рекомендацій щодо розробки стратегії екологічної стійкості підприємств відповідно до соціально-економічних параметрів та екологічних імперативів сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Томас В., Дайламі М., Дарешвар А. Якість економічного зростання : пер. з англ., наук. ред. О. Кілієвич. Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2012. 350 с.
2. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата звернення 23.02.2022)
3. Callicott J. B., Mumford K. Ecological sustainability as a conservation concept. *Conservation Biology*. 2017. No. 11(1). P. 32-40.
4. Косолапов О.В., Игнатъева М.Н. Концептуальные положения обеспечения экологической устойчивости на этапах жизненного цикла горного предприятия. *Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление*. 2019. № 4. С. 108-118.
5. Тумин В.М., Махалина О.М., Чмель С.Ю. Теоретические и методологические основы управления экологической устойчивостью корпорации. *Известия высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управление производством*. 2018. № 1. С. 80-89.
6. Лепихина Т.Л., Аликина Е.Б., Лепихин В.В. Влияние экономических показателей на экологическую и социальную устойчивость промышленных предприятий. *Вестник Пермского университета. Серия: Экономика*. 2020. № 4 (23). С. 86-92.
7. Ефимова, О.В. Информационно-аналитическое обеспечение устойчивого развития экономических субъектов: монографія. Москва: Издательство «Русанс», 2017. 254 с.
8. Butchart S. H. Global Biodiversity: Indicators of Recent Declines. *Science*. 2016. No. 31. P. 164-172.
9. Marten G. Human Ecology – Basic Concepts for Sustainable Development. London: Earthscan, 2018. 416 p.

REFERENCES

1. Thomas, W., Dailami, M., Dareshvar, A. (2012). Yakist ekonomichnoho zrostannya [The quality of economic growth]. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House «Fundamentals» [in Ukrainian].
2. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [in English].
3. Callicott, J. B., Mumford, K. (2017). Ecological Sustainability as a Conservation Concept. *Conservation Biology*, 11(1), 32-40 [in English].
4. Kosolapov, O.V., Ignatieva M.N. (2019). Kontseptualnyye polozhennya obespecheniya ekologicheskoy ustoychivosti na etapakh zhiznennogo tsikla gornogo predpriyatiya [Conceptual Provisions for Ensuring Environmental Sustainability at the Stages of the Life Cycle of a Mining Enterprise]. *Vestnik UrFU. Seriya: Ekonomika i upravleniye – Bulletin of UrFU. Series: Economics and Management*, 4, 108-118 [in Russian].
5. Tumin, V.M., Makhalina, O.M., Chmel, S.Yu. (2018). Teoreticheskiye i metodologicheskiye osnovy upravleniya ekologicheskoy ustoychivostyu korporatsii [Theoretical and Methodological Foundations of Corporate Environmental

Sustainability Management]. Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Seriya: Ekonomika, finansy i upravleniye proizvodstvom – News of Higher Educational Institutions. Series: Economics, Finance and Production Management, 1, 80-89 [in Russian].

6. Lepikhina, T.L., Alikina, E.B., Lepikhin, V.V. (2020). Vliyaniye ekonomicheskikh pokazateley na ekologicheskuyu i sotsialnuyu ustoychivost promyshlennykh predpriyatiy [The Impact of Economic Indicators on the Environmental and Social Sustainability of Industrial Enterprises]. Vestnik Permskogo universiteta. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Perm University. Series: Economy, 4 (23), 86-92 [in Russian].

7. Efimova, O.V. (2017). Informatsionno-analiticheskoye obespecheniye ustoychivogo razvitiya ekonomicheskikh subyektov [Information and Analytical Support for the Sustainable Development of Economic Entities]. Moscow: Rusans Publishing House [in Russian].

8. Butchart, S. H. (2016). Global Biodiversity: Indicators of Recent Declines. Science, 31, 164-172 [in English].

9. Marten, G. (2012). Human Ecology – Basic Concepts for Sustainable Development. London: Earthscan [in English].

Отримано 13.03.2022